

pravopisa iz 1960., koji je nastao kao rezultat političkoga pritiska, a na koji je hrvatska strana odgovorila 1967. objavom Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Sve to treba znati da bi nam izbor bio svjesniji, a onda i lakši.

Povod za ovaj broj svima je jasan. U posljednjih godinu dana, a posebno nakon izlaska petoga izdanja *Hrvatskoga pravopisa*, spustila se tolika pravopisna magla da se u njoj teško snaći i obrazovanijemu hrvatskomu dobronamjerniku. Potrebno je bilo posvetiti pozornost tim zamagljivanjima kako se ne bi izgubile osnovne niti već dosegnutih jezičnih i pravopisnih norma. Značajno je da su se u ovom poslu na djelu našli i mlađi i da to jamči dobru budućnost.

Na okupu je takav sastav jezikoslovaca koji jamči da zastupa najbolji osnovni smjer jezične politike, ali time ne želimo reći da u svakoj pojedinosti imaju pravo ili da se u svakoj pojedinosti morate složiti s njima, ali želimo da nas upozorite na ono što mislite da nije dobro ili na ono s čime se ne slažete, a mi ćemo nastojati da se prijeporna gledišta obrazlože.

Zato je ovaj broj potrebno ne samo pročitati, nego se i ozbiljno zamisliti nad onim što u njem piše te na nj upozoriti i prijatelje da iz ove magle izađemo jači u spoznaji kakav nam hrvatski pravopis treba biti i zašto.

Uredništvo

HRVATSKI JEZIK I NJEGOV PRAVOPIS

Nataša Bašić

Zagrebu je 27. ožujka 2001. u predvorju Hrvatskoga narodnoga kazališta predstavljen *Pravopis hrvatskoga jezika* sveučilišnih profesora Vladimira Anića¹ i Josipa Silića. Izdavači su Novi Liber i Školska knjiga, koja je izdavač i petoga izdanja *Hrvatskoga pravopisa* trojice uglednih akademika Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša, predstavljenoga prije mjesec i pol dana, točnije 6. veljače, u samome susjedstvu HNK, u dvorani Školske knjige u Masarykovoju ulici. Tako je hrvatska javnost dobila dva pravopisna priručnika i rijetku mogućnost: pravo izbora između jednoga od dvaju ponuđenih pravopisa. Miješanja i kompromisi, prema stajalištu profesora Silića, nisu poželjna.² Na sreću, škola je zasad pošteđena takve demokracije:

1 Profesor Anić nije dočekaio izlazak pravopisa na kojem je radio gotovo do posljednjega dana (preminuo je 30. XI. 2000). Njemu je Novi Liber i posvetio izdanje.

2 *Novi list*, 18. 3. 2001., str. 3.

Ministarstvo prosvjete i športa odlučilo je da ostaje na snazi četvrto izdanje Babić-Finka-Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* dok Pravopisno povjerenstvo ne izradi načela za pisanje školskoga pravopisa.

Nigdje nije naznačeno što zapravo znači slobodno pravo izbora i tko će jamčiti građanima da u idućih nekoliko godina, dok se stvari tobože ne slegnu,³ nitko ne će smjeti ispravljati njihove tekstove u smislu prilagođivanja pravilima jednoga ili drugoga pravopisa. Kako će se ponašati novine i izdavačke kuće? Hoće li zaista tiskati onako kako ljudi pišu ili će se njihove stručne jezične službe prikloniti jednomu od pravopisa? Ako hoće, kojemu i zašto? Tko će o tom odlučivati? Strani vlasnik, domaći pripadnik "europski" orijentirane koali-cijske šestorice na vlasti, "omraženi hadezeovski nazadnjak" ili tkogod četvrti? Što s onima koji najdublje preziru i jedan i drugi hrvatski pravopis i žele pisati engleski, jer on nema pravopisa i jezik je kojim već opći cijeli pametni svijet? To je tek nekoliko mogućnosti apsurdne situacije u koju smo stavljeni.

Zagleda li se pak pažljivije u oba pravopisa, vrlo će se brzo uočiti da se sadržajno oni zapravo uopće ne razlikuju u onom o čem se već drugu godinu vode javne polemike, nego u nečem puno ozbiljnijem. Naime, što jedan propisuje (*pogrješka, strjelica, sprječavati, dohodci*), drugi dopušta. Kad se sve skupa zbroji, dođe se na isto. Pametan se pita u čem je onda prijepor i zašto tolika buka? Ostave li se po strani politikantska podmetanja, koja su dala posebno neugodan ton polemici i vratila nas u vremena za koja smo mislili da već pripadaju prošlosti, odgovor je jednostavan: dva se hrvatska pravopisa, tj. njihovi autori, mimoilaze u poimanju sadržaja hrvatskoga standardnoga jezika, jezične slobode, načina standardiziranja hrvatskoga jezika i pravopisa te odno-sa prema hrvatskoj pravopisnoj baštini.

Predstavljanje *Pravopisa hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića proteklo je u sjeni nedavne Anićeve smrti, pa mu je u prigodnoj besjedi izdavač Slavko Goldstein posmrtno zahvalio ne samo kao pravopiscu nego i kao autoru *Rječnika hrvatskoga jezika*, koji je u trima izdanjima tiskan u nakladi od oko 64000 primjeraka. Izdavač je predstavljanje stavio pod moto dviju Anićevih rečenica koje promiču jezičnu slobodu: "Kultura hrvatskoga jezika ne može se ograničiti vidicima uređâ za jezik i cenzorskih propisivanja ili zabranjivanja riječi nego u savjesnom odabiru i samopoštovanju. Ona ima budućnost samo u slobodnom razvijanju jezika kao dijela ukupnih građanskih sloboda".⁴ Misao o jezičnoj slobodi potaknula je i drugoga suizdavača, Antu Žužula, na njegov

3 Već se sada naziru obrisi "slijeganja": Oni koji su do sad pisali *pogrješka, napitci* i *ne ću*, pisat će tako i dalje, a priklonit će im se i dio neodlučnih po analogiji prošlih vremena: što se zabranjuje, to je hrvatski.

4 V. Anić, *Jezik i sloboda. Erasmus*, 1993., 1, str. 74.

diskurs o slobodi, u kojem je ona interpretirana kao pravo na različitost, odnosno u svome minimalističkome liku barem kao pravo na dijalog.

I predstavljanje Babić-Finka-Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* proteklo je u znaku govora o slobodi i oslobođenome hrvatskome jeziku i pravopisu u novim povijesnim okolnostima koje je donijela uspostava neovisne hrvatske države. Zaista, što god mislili o proteklih deset godina, teško je pobiti činjenicu da je osnutak hrvatske države preko noći riješio mnoga toga i otvorio mogućnosti samostalnoga odlučivanja o mnogo čem, pa i o jezičnim pitanjima. Više nije trebalo ići po jezičnu i pravopisnu pamet u Beograd ili Novi Sad, nego se ona nalazila u vlastitoj domovini, pa Anićevu misao o samopoštovanju pri njegovanju kulture hrvatskoga jezika upravo shvaćam kao promicanje onih njegovih izražajnih vrjednota koje izlaze iz njegova vlastitoga unutarnjega ustroja i baštine hrvatskoga pisanoga nasljeđa.

Standardiziranje jezika i pravopisa

Kad se danas govori o hrvatskome jeziku i njegovu pravopisu, onda se misli na određeni tip javnoga općega jezika i pravopisa hrvatske jezične zajednice (hrvatskoga društva, hrvatske države), koji ima svoje općeprihvaćene standardne oblike i norme te ga ne valja miješati s individualnim jezikom (ili pravopisom) kao izrazom zajamčene osobne građanske slobode. Opći jezik ne priznaje individualne jezične slobode koje bi potirale njegove uzuse. To znači da svatko tko hoće javno govoriti i pisati te biti razumljiv drugim sudionicima javnoga govora, mora prihvatiti norme općega jezika i pravopisa, a ne obratno. Ne prihvati li ih, bit će prepoznat kao onaj koji govori i piše drukčije.⁵

Kako je svaki javni ili standardni jezik, pa tako i hrvatski, odabir iz njegove ukupnosti, što razumijeva i neostvarene moguće sustavne oblike, za jezikoslovce je posebno važno da utvrde i opišu postupke kojima se dolazi do normativnih likova standardnoga jezika. Oni su jednim dijelom povijesnouzusno naslijedeni proširenom javnom porabom, a drugim dijelom propisani postupcima moderne standardizacije. U modernim društvima predmetom su jezične politike, koja može biti organizirana i provedena na više načina.

Nakon dugo vremena i Hrvati su se, poput drugih slobodnih naroda, našli u prilici da samostalno odlučuju o standardizacijskim postupcima u vlastitome jeziku i pravopisu. Poučena iskustvom prošlih totalitarnih režima demokratska je Hrvatska odbacila model nadzora jezične politike institucijom državnoga ureda za jezik i već za tzv. Tuđmanova režima prepustila struci da se samo-

5 U nas "drukčije" pišu Bulcsú László, Zorislav Šojat, povremeno Mislav Ježić, a na svoj način i Krunoslav Pranjić.

stalno organizira i postavi temelje jezične politike, koja bi jamčila u budućnosti slobodan razvitak hrvatskoga jezika i pravopisa. Taj izbor nije bio slučajan. Gorka hrvatska povijesna iskustva pokazala su što je društvo zatvorenije i ideološki kruće, radije poseže za čvršćim mehanizmima jezične politike. Endehazijski strah od srpskoga i strah jugoslavenskoga boljševičkoga režima od rasapa višenacionalne državne zajednice ako bi se dopustila individualizacija nacionalnih jezika, urodili su dvjema patološkim jezičnim politikama: državnim uredom za jezik u NDH i programiranim dogovornim jezikoslovljem u SFRJ. I jednoj i drugoj zajedničko je da je politička ideologija zasjenila struku, tj. da su se jezične norme izvodile iz ideološki zadanih obrazaca.

Da bi se izbjegla već ponovljena povijest, u Hrvatskoj je struka, a ne politika, dobila mogućnost da odredi okvire jezične i pravopisne politike. Anakroni prijedlog Vice Vukojevića o državnome uredu i korijenskome pravopisu, koji je u stručnim krugovima ocijenjen kao provokacija, nikada nije dobio ozbiljnijih zagovornika. Stručni i od politike nezavisni razvitak hrvatske jezikoslovne misli te skrb o jezično-pravopisnim normama bili su zajamčeni osnutkom Jezičnoga povjerenstva pri Matici hrvatskoj 1991. i Vijeća za normu hrvatskoga jezika pri Ministarstvu znanosti i tehnologije 1998., a rješavanje pitanja iz svakodnevne prakse povjerenje je Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje preko posebno organizirane savjetodavne skupine jezikoslovaca.

Rad jezikoslovnih tijela nije bio tajan, pa je javnost bila upoznata s problemima o kojima se raspravljalo i s odlučnošću hrvatskih jezikoslovaca, poduprtih uglednim kulturnim i znanstvenim ustanovama, da se hrvatska jezična i pravopisna pitanja riješe u skladu s hrvatskim jezičnim sustavom. Tada su jasno i nedvosmisleno postavljeni okviri hrvatske jezične i pravopisne politike: standardni novoštokavski jekavski sustav obogaćen kajkavskom i čakavskom sastavnicom te umjereni fonološki pravopis. Međutim, iz najnovijega pravopisnoga raskola razabire se nejedinstvenost u odgovorima na pitanja koje su osobitosti umjerenoga hrvatskoga fonološkoga pravopisa i što je to hrvatski novoštokavski jekavski sustav.

Fonološko i morfonološko načelo u pravopisnoj baštini

Stave li se u širi povijesni kontekst, najnovije raspre o hrvatskome pravopisu vraćaju nas stotinjak godina unatrag i ponovno otvaraju pitanje primjerenosti ovoga ili onoga pravopisnoga načela fonološkomu sustavu hrvatskoga jezika. Na njih treba odgovoriti jasno i nedvosmisleno te ih konačno skinuti s dnevnoga reda: hrvatskomu je jeziku primjereno ono pravopisno načelo ili onaj zapis koji zabilježenu riječ čini razumljivom. Svejedno jest je li to fonološki, morfonološki ili koji drugi zapis.

To je načelo već prije sto godina bilo jasno Vatroslavu Jagiću, a mi još uvijek nemamo snage da ga prihvatimo i ugradimo u naše suvremene pravopise. Jagić je naime napisao: “Ja sam za fonetički pravopis u našem jeziku iz razloga oportuniteta, kao što se uopće ovom pitanju ne može prići znanstveno, već samo s razlozima oportuniteta. (...) Veličina Vukova nije ni malo u fonetičkom principu njegova pravopisa, to zna prof. Maretić upravo kao i ja. Kako je ovaj besmrtni genij pisao братски mjesto братски, одејни mjesto отсјејни tako bi bio mogao bez štete za njegov fonetički princip pisati i напредка mjesto напредка.”⁶

To je načelo bilo jasno i Ivanu Brozu, autoru *Hrvatskoga pravopisa* iz 1892., na koji se u Predgovoru neopravdano poziva izdavač Anić-Silićeva *Pravopisa hrvatskoga jezika* iz 2001. godine. Broz je naime napisao da se od fonološkoga pravopisnoga načela odstupa u pisanju riječi “kojima se ne bi nikako ili veoma teško razabralo značenje” (t. 121.), pa je propisao *mladce* i *mlatce*. Njima je dodao i vlastita imena kojima se u sklonidbi znatno mijenja polazišni lik (*Zabrdca, Zabrdčev*) te “književne riječi” *nadcestar*, *nadčovječni*, *podčasnik*, *podčiniti*, kojih se značenje sasvim dobro razabire i u fonološkome zapisu (*natcestar*, *natčovječni*, *potčasnik*, *potčiniti*). To je učinio slijedeći hrvatsku pravopisnu tradiciju i unatoč Maretićevu pritisku da se dosljedno provede Karadžićev fonološki pravopis.

Ponovno uvođenje pisanja suglasničkih skupina *dc*, *dč* i *tc* na morfemskome šavu osnovskoga i sufiksalnoga morfema u primjerima tipa *mladca*, *govedče*, *napitci* u *Hrvatskome pravopisu* 1994. godine na tragu je Jagić-Brozovih spoznaja i posve u skladu s hrvatskim pravopisnim nasljeđem. Dovoditi njihovu opstojnost u vezu s izgovorom, posve je besmisleno. Te se riječi pišu tako ne da bi se tako izgovarale, nego da bi se napisane bolje razumjele. Oni koji ne prihvaćaju takvo pisanje, tvrde da je ono neprimjereno fonološkomu pravopisu kakav je hrvatski i da kontekst rješava možebitne zabune s istopisnicama tipa *mlaci* (prema *mladac* i *mlatac*).⁷ Istodobno u najnovijem izdanju svoga pravopisa propisuju isključivo morfonološki zapis u primjerima poput *mladca*, *mlatca*, *letci*, *ledci*, a u riječima tipa *govedče*, *svetci* dopuštaju oba zapisa. Primjenjujući pak bez dvostrukosti morfonološki zapis u primjerima *nadcestar nadčovjek*, *nadđakon*, *uzšetati se*, *predturski* dakle na granici prefiksa i osnove, Anić i Silić impliciraju da za suglasničke skupine *dc*, *dč* kada su na granici prefiksa i osnove vrijedi jedno pravilo, a kada su na granici osnove i sufiksa drugo. Pritom u javnim istupima tvrde kako je to dosljedno fonološki pravopis. Zar zaista jest?

6 V. Jagić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskim slovima*. Napisao dr. T. Maretić. U Zagrebu 1889. *Archiv für slavische Philologie* (Berlin), 12 (1890), str. 602–609. Ovdje navedeno prema knjizi *Izabrani kraći spisi*, Zagreb, 1948., 486.

7 V. Anić, *Jezik i sloboda*. *Erasmus*, 1993., 1., str. 69.

U stručnim se krugovima obično ne govori da stupanjem Brozova pravopisa na snagu nije prekinut kontinuitet hrvatskoga pravopisanja koje obilježuje nešto jača morfonološka sastavnica od one kakva je prakticirana posljednjih 80-ak godina. Naime, sve do 1920.-ih godina u Hrvatskoj su izlazile knjige i novine pisane upravo takvim pravopisom. Polovicom 1920.-ih, tj. uvođenjem zajedničkoga pravopisa na državnoj jugoslavenskoj razini, ta praksa postupno nestaje, a za NDH se ponovno obnavlja. To znači da se zapravo ne može ni govoriti o prekidu jedne pravopisne tradicije 1892., nego valja govoriti o dvjema paralelnim pravopisnim tradicijama sve do 1945. Jedna od njih, s naglašenijom morfonološkom sastavnicom, ima kontinuitet od 11 stoljeća, a druga, pretežito fonološka, od stotinjak godina.

Tu činjenicu suvremeni hrvatski pravopisci moraju uzeti u obzir, ali ne stoga da bi se priklanjali jednoj ili drugoj već jednostavno stoga da ih počnu pažljivije proučavati i drukčije interpretirati. Valja istražiti njihove odlike, razlike i dodire te pisani korpus pravopisnih izvora proširiti tekstovima iz starijih razdoblja najrazličnijih stilova, od književnoga, publicističkoga, novinarskoga do visokozahajevnoga znanstvenoga, te pratiti njihov razvitak do suvremenih izdanja. To treba napraviti ne zbog težnje k arhaizaciji hrvatskoga pravopisa, nego stoga da napokon raščistimo s nekim naslijeđenim zabudama o primjerenosti isključivo fonološkoga pravopisa hrvatskomu jeziku. Kada se to napravi, onda će hrvatski pravopis dobiti, vjerujem, nešto drukčije obrise od dosadašnjih, a i samo njegovo polazište bit će ponešto drukčije interpretirano.

Kao što se suvremeni hrvatski pravopis ne može napisati bez oslonca na hrvatsku pravopisnu baštinu, isto se tako ne može pisati zatvarajući oči pred suvremenim jezičnim i pravopisnim promjenama. Prošlost i sadašnjost moraju se uskladiti u pravopisnim pravilima tako da predvide naravni razvojni tijek hrvatskoga jezika i njegova pravopisa. Tek tako strukturiran pravopis moći će ponijeti pridjevak dobrog pravopisa.

Tada razgovori poput onih je li hrvatskomu jeziku primjereniji fonološki ili morfonološki pravopis postaju suvišni. Hrvatskomu je jeziku primjeren onaj pravopis koji je razlikovniji, tj. koji priopćajnu razinu pisane riječi čini jasnijom i funkcionalnijom. Hoće li u njem pretežati fonološka ili morfonološka sastavnica, sasvim je svejedno: važno je da zapis bude funkcionalan. Ako tako pristupimo problemu pisanoga teksta, onda sve konotacije o vraćanju u XIX. st. postaju besmislene. Sama činjenica da su se i najtvrdi fonologičari morali prikloniti dijelu morfonoloških zapisa (Anić i Silić također) rječito govori o tom da čistoga sustava u ostvarenome jeziku i pravopisu nema ni na jednoj razini. Na toj spoznaji gradit će se onda i odnos prema izuzetcima od pojedinih pravila. Njih će uvijek biti, ali će trebati pažljivije odrediti koji su i zašto te nastojati da ih bude što manje.

Problemi jatovskih alternanata

Pri određivanju sadržaja hrvatskoga jekavskoga sustava prvi su problemi nastali u vezi s fonološkom vrijednosti tzv. refleksa dugoga starohrvatskoga jata. Trebalo je proći više od stoljeća dok se znanstveno uspjelo dokazati da je u zapadnoj štokavštini njegov izgovor jednosložan. Ti se slogovi u pismu bilježe kao *ije*, a u transkripciji kao [iĉ]. Pokušaj da se u pismu vratimo staromu bilježenju *ie*, većina stručnjaka i najveći dio javnosti nisu prihvatili.⁸ Ovdje ne kanim ulaziti u razloge zbog kojih je to napravljeno, ali mislim da je dobro napravljeno jer se nazrijeva da bi razvitak bilježenja jataovske alternante u dugim slogovima mogao krenuti u smjeru pojednostavljenja prema *je*, a ne prema *ie*.

Ostalo je otvoreno pitanje položaja toga refleksa u hrvatskome jezičnome sustavu. Jedni ga interpretiraju kao fonemski dvoglasnik (Brozović, Babić, Finka, Moguš), a drugi kao morfonem (Silić, Pranjković).⁹ Posljedica je nesuglasnosti sljedeća: udžbenici hrvatskoga jezika i pravopisi ne poklapaju se u broju fonema hrvatskoga jezika, a dio profesora još uvijek nije naučio da se imenica *svijet* ne može rastaviti na slogove jer je to jednosložna riječ, kao i *cvijet*, *brijeg*, *lijep* itd.

Ali tu nije kraj nesporednima s jatovskim refleksima ili alternantama. Ono nad čime se javnost danas najviše slama i što je nepomirljivo dijeli – pisati *strjelica* ili *strelica* – na žalost je, moram to reći, izmišljen problem, iako ga potiče i dio jezikoslovaca. Jezični je sustav naime i tu posve jasan: ako se dugo *ije* krati u *je*, onda se krati bez izuzetka bio pred njim *r* ili koji drugi suglasnik: *slijep* : *sljepoća*, *lijep* : *ljepota*, *vijest* : *vjesnik*; *riječ* : *rječnik*; *grijež* : *grješnik*, *zvijezda* : *zvjezdica*, *rijeka* : *rječica*, *strijela* : *strjelica*; *snijeg* : *snjegovi*, *brijeg* : *brjegovi*; *lijep* : *ljepši*, *prijek* : *prječi*; *ucijepiti* : *ucjepljivati*, *istrijebiti* : *istrjebljivati*; *odlijepiti* : *odljepljivati*, *otrijezniti* : *otrjeznjivati* itd. Likovi *grješnik*, *strjelica*, *brjegovi*, *prječi*, *istrjebljivati* itd. višestruko su potvrđeni u hrvatskome jeziku te zabilježeni u rječnicima, napose u dijakronijskome presjeku u Akademijinu *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*. To je razlog da oni koji nisu učili standardni hrvatski jekavski jezik, primjerice dalmatinski ikavci, kada se trude govoriti “učevno”, ostvaruju u tim primjerima *rje* jednostavno stoga jer je to sustavni ostvaraj. Tvrditi da su danas u Hrvatskoj jedini govorni likovi oni s *re* i da pravopis koji propisuje *rje*, to čini hodeći ispred

8 V. dio stručnih i javnih rasprava u posebnome prilogu tjednika *Vijenac* – Jezik na križu, 1999., br. 136.

9 V. priloge I. Škarića, J. Silića i I. Pranjkovića u navedenome *Vijenčevu* prilogu, str. 23.–24., te priloge D. Brozovića i I. Škarića u *Jeziku*, 1998.–99., br. 1–5.

jezika, mogu samo oni koji se nisu suočili niti se žele suočiti s hrvatskom jezičnom zbiljom i s hrvatskim jekavskim sustavom. Da bi se došlo do podatka kako se danas u Hrvatskoj zaista govore takve riječi, onda treba izići iz kabineta na teren, a ne zaključivati na temelju ankete među studentima kroatistike, čiji je govor profesionalno već opterećen standardnim jezikom i njegovim nametnutim normama.

Alternantni likovi s *re* (*strelica, bregovi, preči, istrebljivati*) mlađega su postanja i supostoje u hrvatskome jeziku zajedno s likovima u kojima je *rje*. Zabilježeni su u hrvatskim jekavskim govorima u dugome vremenske rasponu – od prvih dubrovačkih pjesnika do pisaca XX. stoljeća.¹⁰ Oni sa srpskim jezikom nemaju nikakve veze, ali je neprijeporno da su u postupcima normiranja jezika i pravopisa u XX. st. izabrani i hrvatskoj strani nametnuti kao jedina mogućnost na štetu alternantnih likova s *rje*. To je napravljeno u projektima zajedničkih pravopisa dviju jugoslavenskih država samo stoga što su bili zajednički sa srpskim likovima na *re*. To nije teško dokazati iščitavanjem hrvatskoga pisanoga korpusa XIX. i XX. st. Upadljivo je da likovi sa skupinom *rje* postupno nestaju iz hrvatskoga jezika ne naravnim razvitkom nego pravopisnom Belić-Boranićevom intervencijom, koja je nastala kao rezultat administrativnoga ujednačivanja hrvatskoga i srpskoga jezika preko pravopisne norme. Stoga ako treba govoriti o hodu kojega pravopisa ispred jezika u tom pitanju, onda su to, bez ikakve sumnje, zajednički jugoslavenski pravopisi, koji su išli ne samo ispred nego i mimo hrvatskoga jezika.

U vezi s tim nužno se valja osvrnuti i na današnje interpretacije odnosa jezičnoga sustava i njegova govornoga ostvaraja. Tu se problemi ne smiju mistificirati. Jezični je sustav mreža odnosa uspostavljena unutarnjim jezičnim zakonitostima (ne pravilima!), u koje jezikoslovci pokušavaju proniknuti, opisati ih i utvrditi pravila uz pomoć kojih se pokušava uspostaviti idealan odnos između jezičnoga sustava i njegova ostvaraja, govornoga jezika. Govorni jezik nije uvijek čisti ostvareni sustav stoga što on ima druge zakonitosti koje utječu na njegovo oblikovanje i razvitak, u prvome redu valja istaknuti društvene i povijesne čimbenike, međujezične dodire, analogijske likove i dr. U takvim okolnostima standardolozi su nerijetko suočeni da moraju propisati likove koji se udaljuju od jezičnoga sustava. Tako su npr. u hrvatskome standardnome jeziku propisani likovi *hrđa, hrvati se* iako u tim riječima *h* nije etimologijskoga podrijetla, a u riječima *korijen* i *istovjetan* nije prvotno bilo starohrvatskoga jata.

---

10 O alternantama u starih dubrovačkih pisaca v. rad M. Rešetara Jezik pjesama Rañina Zbornika, *Rad JAZU*, 255, 1936., posebno str. 93.–95. Rešetar je, među ostalim, zabilježio *vrjemena, krjepčiji, krjepostan, najprječe, prjeđe, srjeća, strjelica, potriebno*, te nekoliko likova s *re*: *sred, sreća, nesreća, strelica*.

Pravila o pisanju slogova sa starim jatom napisana su 1850. godine i njihov je tvorac Vuk Stefanović Karadžić, svojedobno jedan od najboljih poznavatelja novoštokavskih govora u nas. Karadžićevo se ime ne može i ne smije mimoilaziti kada je riječ o toj problematici jednostavno stoga što su njegova pravila, napose 3. točka o pisanju riječi u kojima je skupina *Srje*, bila u podlozi gotovo svih normativnih priručnika objavljenih u Hrvatskoj proteklih 150 godina.¹¹ Stoga iz Karadžićevih Glavnih pravila za južno narječje valja promotriti 3. točku, koja je danas predmetom prijepora, a koja govori o kraćenju slogova s nekadašnjim dugim jatom kad je pred njim suglasnik *r*. Ovdje se navodi u cjelini:

“3. Poslije *r* izgovara se u ovome događaju kao *e*, n. p. *pred, preko, pretopiti, sreća, vreća, ždrebeta, jastrebovi*, i t. d. Istina, da sam ja u Tršiću još u djetinjstvu slušao *rječit, grješnik, grješnica*, ali u Dubrovniku i u Crnoj gori, govori se *grešnik, grešnica*, i t. d. Ovako su i Rusi u današnjemu slavenskom jeziku na ovakijem mjestima pometali *e*, mjesto *ѣ*, kao što je malo prije napomenuto.”

Iz navoda se sasvim jasno vidi da je Karadžić 1850. godine propisao jednu od dviju mogućnosti koje su u to vrijeme još uvijek u govorima bile žive. Tvrdi da je to učinio zato što se tobože tako govori u Dubrovniku i u Crnoj Gori i što su Rusi u tim primjerima “pometali *e*”. Da se u Dubrovniku i u Crnoj Gori nije govorilo samo tako, dokazom su mnogobrojni radovi koji obrađuju dubrovačke i crnogorske jezične osobine XIX. i XX. stoljeća,¹² a što bi Rusi imali raditi u normiranju hrvatskoga i srpskoga jezika, to samo Karadžić zna.

I crnogorsko i bošnjačko jezikoslovlje revidiralo je Karadžićeva Glavna pravila za južno narječje. Hrvatska je pisana i govorna praksa išla usuprot njima stoljeće i pol, ali su tek nakon 1990. hrvatski jezikoslovci dobili priliku da ozbiljnije normativno zahvate i u taj problem, pokušavajući uskladiti jezični sustav, govornu praksu i normu. Kako to u ostvarenome jeziku obično biva, sustav nije dosljedno proveden, niti se to može napraviti, pa će trebati još jed-

11 Ta se činjenica ne smije skrivati niti dovoditi u vezu s Karadžićevim političkim pogledima, koliko god za Hrvate bili pogubni i stajali u podlozi svih srbijanskih agresivnih ratova u prošleme stoljeću.

12 Za Dubrovnik i okolicu osim spomenutoga Rešetarova rada dobro je pogledati i Budmanijevu raspravu Dubrovački dijalekat kako se sada govori (*Rad JAZU*, 65, 1883., str. 155.–179.). Za crnogorske govore mogu se usporediti radovi objavljeni u beogradskome časopisu *Naš jezik*: M. Stevanović: Neki “sporni” jekavizmi. (1952., sv. 3–4, str. 83.–98.); P. Sladojević: O refleksu kratkoga *ѣ* iza *r* u književnom jeziku južnoga izgovora (1959., sv. 7–10, str. 302.–304.). Za suvremeno stanje v. Nevenka Novaković-Stefanović: Ijekavske varijantne forme u savremenoj crnogorskoj jezičkoj praksi (na dijalekatskoj i dijahronoj osnovi). *Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*, 9, 1982., str. 9.–64.

nom promisliti o oblicima i kategorijama riječi koje će imati jekavski, a koje ekavski ostvaraj, odnosno gdje će se morati dopustiti i dvostrukosti. Kad bi ostvareni jezik bio matematika, problem bi bilo jednostavno riješiti i propisati uvijek *je*, kako je u sustavu: *vrijeća, srjeća, vremena, trjebati, prjeskočiti, prjegaziti*. Razmišljajući tako, dakle matematički, oni koji su se zauzimali za oblike *s re*, jer su i oni u sustavu, propisivali su uz *vreću, sreću, vremena, trebati, preskočiti, pregaziti* i sustavne oblike *ogrev, modreti* u vrijeme kad je praksa već čvrsto bila standardizirala likove *ogrjev* i *modrjeti*.

U tzv. zapadnoj varijanti novosadskoga pravopisa dviju Matica iz 1960. izjednačeni su ekavski i (i)jekavski likovi i u imenica tipa *prijevod/prevod*, što je bio korak unatrag u odnosu na Boranićeva pravopisna izdanja, ali je i taj pravopis zabilježio tradicionalne (i)jekavske likove: *prijeboj, priječac, priječenje, priječnica, priječnik, priječnjak, prijeglas, prijegled, prijegon, prijegor, prijehod, prijekid, prijeklet* ('pregrada'), *prijeklop, prijekop, prijekov, prijekrst, prijelog, prijemet* ('vino što se otoči ispod leda'), *prijepek, prijepjev, prijeplet, prijerez, prijesad, prijesjed* (1. 'pčele za priplod'; 2. 'košnica'), *prijesjek, prijeskrok, prijestup, priještak* (bot.), *prijetvor, prijevara, prijevez, prijevjes, prijevoz, prijezir*. U hrvatskoj praksi manji dio njih nije dobio širu porabnu vrijednost, primjerice *prijegled, prijekid, prijeplet, prijesjek, prijezir* a neki jedva da su zabilježeni u novijoj pisanoj građi, primjerice *prijedsjednik, prijevrat*, iako sui i oni točkom 31.c dopušteni. U Novome Sadu nije bilo snage da se otvori i pitanje sudbine skupine *Srje*; to bi bilo previše za državu koja je iluziju zajedništva gradila i na što manjim jezičnim razlikama. Danas kad je ta iluzija srušena, nema nikakvih razloga da se hrvatsko jezikoslovlje ne suoči i s tim pitanjem.

U njegovu konačnome rješenju treba uzeti u obzir osim onoga što je zapisano u pravopisima i jezičnim priručnicima XIX. i XX. st. i ukupnu hrvatsku jekavsku pisanu baštinu. To do sad, na žalost, još nije napravljeno, pa nam ostaje ustvrditi da su naši pravopisi ipak propisi bez valjanoga popisa i opisa. Dodamo li tomu i sklonost dijela suvremenih jezikoslovaca da prešute podatke iz nekih pravopisa (npr. Anić i Silić tvrde kako slijede Brozov *Hrvatski pravopis* iz 1892, a prešućuju da su tamo propisani *pogrješka, strjelica, grješnost*, te da sam autor piše *nadstrjeljivati, ukrjepljivati*), ili ih protumače kao pogriješne (npr. na predstavljanju Cipra-Guberina-Krstićeva *Hrvatskoga pravopisa* iz 1943, koji je u NDH zabranjen i prvi put objavljen tek 1998, moglo se čuti da su likovi *bezgrješan, grješnica, pogrješka, strjelica* propisani zabunom), onda ćemo se vrlo brzo naći pred pravim odgovorom zašto se to pitanje već do sada nije riješilo. Pritom se, dakako, tvrdi kako se slijedi tradicija hrvatskoga pravopisanja. Koja tradicija? Brozova ili Belićeva?

Ustroj pravopisnoga priručnika i izbor rječničke građe

Odnos hrvatskoga jezika i njegova pravopisa sadržajno je nešto drukčiji od onoga kakvim nam ga u posljednje vrijeme žele prikazati pristaše “prirodnoga” pravopisa. Riječ je o pravopisu standardnoga jezika, a ne jezika “kojim ljudi govore”. Ljudi “govore” *kuća, cvjeće, šta, u vezi toga, buraz* itd., pa se takvi likovi ne nalaze u jezičnim i pravopisnim priručnicima standardnoga tipa, odnosno kad se nalaze, onda uz njih piše koje su razine. Osim toga, pravopis standardnoga jezika ne zanima govorni ostvaraj jezika nego njegov normirani pisani oblik.

Pravi, tj. lingvistički, razgovor o odnosu jezika i pravopisa otvara se pravopiscima kad treba izabrati jezičnu građu koja je pravopisno prijeporna. Po strogim lingvističkim kriterijima pisanje riječi sa *č, ć, đ, dž, h, ijelje/eli*, koje se nalaze u našim pravopisima, nije pravopisno pitanje nego jezično, pa mu u pravopisnim priručnicima zapravo ne bi ni bilo mjesta. Ipak ono se tradicionalno uvršćuje u pravopise zbog poznatih poteškoća koje velik dio hrvatskih građana ima pri njihovu pisanju, jer se njihov pojedinačni govorni ostvaraj razlikuje od pravilnoga ostvaraja koji propisuje fonologija ili morfonologija, a ne pravopis.

Isto tako nisu pravopisni nego jezični, točnije morfološki, problem likovi dativa i lokativa imenica tipa *čtvrtnika, osminka, Anka, Pepeljuga, samoposluga* itd., kao i nominativni množinski likovi *glasnici, vlasnici, pravnici, vojnici* itd. Svi se obrađuju i interpretiraju kao pravopisna problematika, ali s njom zaista nemaju nikakve veze, kao i višestruki množinski likovi imenica ženskoga roda koje pred završnim nominativnim *-a* imaju dva ili više suglasnika, tipa *bitka, krletka*. I dok se s jedne strane bilježe svi mogući genitivi (*bitaka, bitki, bitka*), s druge se strane uvršćuje u pravopisni rječnik konstruirani lik *Bereničina kosa* bez dvojnoga, k tomu i potvrđenoga, lika *Berenikina kosa*. To govori u prilog tomu da smo još predaleko od metodološki čisto izrađena priručnika. Razglabati stoga o tom treba li u pravopisu s *cvjećarne* uputiti na *cvjećarnicu*, zaista je nevažno dok struka nije jednodušno odredila što bi imao biti sadržaj hrvatskoga pravopisa. Posebno je nezgodno govoriti o uputnici vezanoj uz riječ *cvjećarna* u izdanju iz kojega je ona uklonjena.

Kada je pak riječ o sadržaju pravopisnoga rječnika i njegovim vlasnostima (kompetencijama), valja podcrtati da pravopisni rječnik nije popis pravopisno prijepornih “riječi koje se govore”, nego popis standardnih (općeprihvaćenih) likova riječi nulte stilske vrijednosti. To znači da, primjerice, glagolu *obezbijediti* nije mjesto u pravopisnome rječniku standardnoga hrvatskoga jezika, jer se standardnohrvatski *obezbijediti* kaže *osigurati*, ali mu je mjesto u rječniku hrvatskoga jezika, gdje uza nj treba stajati oznaka *pov.(ijesno)*, jer je on

činjenica hrvatske jezične povijesti. U dosadašnje pravopise uvršćivao se dvojako. U jednim se uza nj pisala uputnica (*obezbijediti* > *osigurati*), a u drugima nije uza nj stajalo ništa. Danas se to interpretira tako da je onaj s uputnicom prešao svoje vlasnosti i zašao u područje jezičnoga savjetništva, a drugi da samim uvrštenjem nije taj lik preporučivao, nego je samo upućivao one “koji tako govore” kako ga ispravno trebaju napisati (Silić). Istina je ipak malo drukčija. Oni koji su uvršćivali u svoj pravopis glagol *obezbijediti* s uputnicom, činili su to stoga što nije bilo pouzdana rječnika hrvatskoga standardnoga jezika koji bi riješio položaj te riječi u hrvatskome jeziku, a oni koji su to činili bez uputnice, držali su u to vrijeme da je *obezbijediti* standardna hrvatska riječ. To se zaključuje iz činjenice što su u najnovijem izdanju svoga pravopisa Anić i Silić izostavili riječ *obezbijediti* iako i danas u Hrvatskoj ima ljudi “koji tako govore”.

Ako pažljivije prelistamo pravopisni rječnik najnovijega izdanja Anić-Silićeva pravopisa, utvrdit ćemo da je iz njega izostavljeno mnogo riječi “koje se govore” i danas, a koje su bile u prethodnim izdanjima. Uglavnom je riječ o turcizmima i srbizmima. I u pravilima je iz primjera izostavljena “neprijmjerena” građa. Tako malo po malo dolazimo do sumorne istine da politika, na žalost, ipak određuje ustroj i sadržaj hrvatskih jezičnih i pravopisnih priručnika. Politika je i kaznila pravopis s uputnicama tako što ga je samljela u stari papir, a onomu bez uputnica branila je izlazak ne zbog sadržaja nego zbog imena. Kad je i imenom zadovoljio politiku, mogao je početi živjeti. Njegov je život trajao dok se nisu promijenile političke prilike. Onda je i on završio u starijome papiru, a samljeveni opet uzletio. Sada mu ponovno zbog politike prijete reciklaža, a drugomu uzlet. Nad time se svi skupa moramo ozbiljno zamisliti i upitati se kamo sve to vodi. Imamo li snage da istisnemo politiku iz struke, pogledamo istini u oči i prihvatimo pravopis koji će odoljeti svim režimima?

Pogled u budućnost

Da bi se hrvatskomu jeziku i pravopisu mogla zajamčiti mirnija i stabilnija budućnost, nužno je napraviti dvoje: isključiti svaku politiku iz jezično-pravopisnih razgovora i s pouzdanjem prepustiti struci da riješi strukovne probleme. To znači da propita i opiše sve one pojave u gramatici, leksiku, pravopisu ili pravogovoru koje su u proturječju s hrvatskim jezičnim ustrojem, a u ostvarenome se jeziku pojavljuju kao neusklađenosti gramatičke, leksičke, pravopisne, ili pravogovorne norme.

O kakvim je neusklađenostima riječ, najbolje govore podatci iz škola i s fakulteta. Zabrinjavajuće niska razina pismenosti hrvatske đache i studentske populacije i prije izmjene pravopisa 1994. upozoravala je da nešto nije u redu

s našim jezikoslovnim priručnicima i s nastavom materinskoga jezika. Kada bi otvoreno progovorili i profesori kroatistike pa pokazali rezultate pismenih ispita svojih studenata, javnost bi ostala šokirana količinom (ne)znanja budućih profesora hrvatskoga jezika. Tomu zacijelo nije uzrok nastojanje hrvatskih jezikoslovaca da se hrvatski jezik i pravopis bolje prouče i primjerenije opišu, nego je glavni problem u nejedinstvenosti pogleda na ista jezična i pravopisna pitanja. Tako se dalje ne može. Hrvatski se jezikoslovci moraju složiti u temeljnim pitanjima, poput broja fonema u standardnome jeziku, a ona razilaženja koja su nepremostiva, treba prepustiti idućim naraštajima i ostaviti dvostrukosti u jeziku i pravopisu.

Kada je pak riječ o školskome pravopisu, trebalo bi se osloboditi i predrasude da jezične, pa onda i pravopisne, višestrukosti otežavaju školsku nastavu. Višestrukosti nisu poželjne, ali su neizbježne jednostavno stoga što su odraz ne samo jezikoslovnih neslaganja, nego i same jezične naravi, razvojnosti, mijenjanja i pulsiranja živoga jezičnoga tkiva, koje standardizacijskim postupcima kratko pokušavamo zaustaviti, ali kao i svaku mijenu ne uspijevamo. Pitanje je kako višestrukosti ugraditi u pravopis, odnosno kako ih primjereno pojedinomu školskomu uzrastu interpretirati. Svakako se odnos prema raznolikosti i množini jezične i pravopisne građe treba izgrađivati promicanjem i kultiviranjem odnosa *i-i*, a ne odnosa *ili-ili*. To znači da se učenicima ne smiju zatajivati, a niti ideologizirati pojedini podatci u smislu interpretacija o tobožnjoj neprirodnosti i arhaičnosti jednih, odnosno prirodnosti i modernosti drugih. Treba ih upoznati sa svima i omogućiti im da se njima bez diskriminacije funkcionalno služe.

Povišeni tonovi, etiketiranja i pseudoargumentacije nesumnjivo ne vode stabilnijoj pravopisnoj budućnosti. Jedina činjenica koja nas može i treba zanimati jest točan i provjeren podatak. Stoga podastirati javnosti da je jedan rječničar 1874. uputio s *pogrješke* na *pogrešku*, a zatajiti joj da je taj isti rječničar 1901. uputio s *pogreške* na *pogrješku*, znači manipulirati njome na najružniji način. Ako takve manipulacije budu dolazile s katedara, onda imamo ozbiljnih razloga da se načelno zabrinemo ne samo nad pravopisnom budućnošću nego i nad sveukupnim našim kulturnim i znanstvenim ozračjem.

Sažetak

Nataša Bašić, urednik, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb

UDK 801.1:808.62, stručni članak,

primljen i prihvaćen za tisak 2. 4. 2001.

The Croatian Language and It's Ortography

The article is about the relation of the Croatian language and its orthography analysing the selection of normative forms in the standardization process. Special attention is focused on the application of phonological and morphonological principles, on the way words with the so called "covered *r*" are written, and on the structure and content of the orthographical manuals.

PRAVOPISNA RJEŠENJA TREBA BIRATI PREMA RAZLOZIMA

Stjepan Babić

Hrvatski se jezik voli znanjem

Kad je 13. travnja prošle godine Novi Liber najavio novo izdanje Anić-Silićeva pravopisa, najavio je takvo natjecanje dvaju pravopisnih koncepcija koje su nagovještavale da je na pomolu zapravo pravopisni rat. Koliko god se izraz *pravopisni rat* činio prejakim, ipak on dobro odražava stanje koje je došlo do punoga izražaja kad se pojavilo peto izdanje *Hrvatskoga pravopisa*, riječ rat upotrijebljena je mnogo puta, a četiri puta bila je čak u naslovima ili nadnaslovima. No kako god to označili, peto izdanje HP izazvalo je silnu buru javnih glasila. Skupljajući članke o tome, skupio sam ih više od sto pedeset, da se i ne broje emisije elektronskih sredstava javnih priopćavanja. Najžalosnije je u tome svemu činjenica da većina toga nije napisana da ista razjasni i da uđe u bit problema, nego da izazove senzaciju i poveća nakladu. Nije HP unio zabune i nemir, nego takvo pisanje o njem. Osobito su na udaru bili nastavnici jer su se mnogi pozivali na njih nastojeći da ih uznemire i tako pridobiju na svoju stranu. Ministar Vladimir Strugar najjednostavnije je smirio situaciju osnovavši pravopisno povjerenstvo. Zasad na snazi ostaje četvrto izdanje *Hrvatskoga pravopisa*, dok se drukčije ne riješi. Ne prejudicirajući odluku, moram naglasiti: da su normalne prilike, razloga za uzbunu ne bi trebalo biti. Sad kad je izašlo četvrto izdanje Anić-Silićeva pravopisa, očito je da će se trebati odlučivati, a kad je pravo odlučivanje u pitanju, onda valja poznavati razloge pa tek onda donositi odluke. Autori HP nisu nipošto donosili rješenja samovoljno, savjetovali su se s istaknutim kolegama i poštovali razloge znajući da njihova pravopisna rješenja moraju počivati na jakim razlozima.

Od cijele pravopisne problematike tri su pitanja digla prašinu: prvo, sastavljeno i rastavljeno pisanje, drugo, ostajanje *d* ili *t* ispred *c* i riječi *s je/e* iza pokrivenoga *r*.